

Türkiyenin İlk Maden Mühendisi İbrahim Edhem Paşa

İbrahim Paşanın biyografisini, siyâsî hayatını ve bu vadideki çalışmalarını bir çok mütehasıslar uzun uzadıya yazmışlardır (1,2,3). Biz ise Edhem paşayı avrupada müsbet ilimleri tahsil eden ve ilk Türk maden mühendislerinden olması dolayısıyla, daha ziyade bu cihetten tetkik etmeğe ve eserlerini incelemeğe çalışacağız.

1818 (H. 1234) de Sakız'da doğan Edhem paşa, Hüsrev paşanın konağına getirilmiş, büyütülmüş, yetiştirilmiş ve 1830 (4) da (H. 1246) Hüseyin, Rıfkı, Ahmet ve Abdüllatif isimindeki çocuklarla beraber, o zaman İstanbulda bulunan Fransız müşteşriklerinden Amédée Jaubert'in refakatinde, yelkenli gemi ile Parise gönderilmiş ve lisan öğrenmesi için Institution Barbet'ye yerleştirilmiştir. 1835 yılında Paris maden mektebine girmiş ve 1839 da sınıfın birincisi (5) olarak diploma almıştır. Fransa, Belçika, Almanya ve İsviçrenin birçok maden ocaklarında incelemeler yapıldıktan ve gördüğünü anlattıktan sonra İstanbulla gelmiştir. Bu zamanlarda madenlerin bulunduğu yerler ekalliyetler tarafından bilinmekte ve işletilmekte idi. Durumun böyle olduğunu anlamak için Türkiyenin önemli olan ve hattâ daha aşağı kalitede bulunan madenlerin bir ilân edilmiş olması, Avrupa kültür ve tekniğinin yurda yayılmasının tarihçesine bakmak kâfidir. Halbuki memlekette tanzimatın çalışması ancak böyle münevver gençlerle mümkün olabileceği kanaati besleniyordu.

---

1) İNAL, Mahmut Kemal-İbnülemin; *Son sadrazamlar*. Cüz: IV, S: 600-635, 1943, İstanbul.

2) PAKALIN, M. Zeki; *Son Sadrazamlar ve Başvekiller*. Cild: II, S: 403-477, 1942, İstanbul.

(3) Osman Nuri (ERGİN): *İstanbul Şehreminileri*. S: 260, 1928, İstanbul.

(4) İkdâm gazetesinde "Avrupa'ya tahsil için gönderilen ilk talebe-i Osmani" adlı yazıda, 1827 de gönderildiklerini ve resimlerinin de 1830 da çekildiğini yazmaktadır. 28 mart, 1330, ikdam gazetesini.

(5) SEYDİ, A.—REŞAT, A.—İZZET, M: *Musavver Dairetülmâarif'de maden mühendisi mektebini birincilikle bitirdiği yazılıdır*. Cilt 1, Sayfa 858. 1332, İstanbul.

Avrupadan yeni gelen ve memleket madenlerinde çalışmak isteyen genç Edhem efendi şûrâyı askeri'ye memur olmakla beraber 1840 yılında İstanbul boğazı civarındaki Sarıyer madenine müdür olmuştur.

Buranın önemli olmadığı anlaşıldığından maden kapatılmış ve iki yıl sonra 1842 de Amasyadaki Gümüşhacı köyü madenine gönderilmiştir. Burada üç yıl çalışan Edhem efendi 1845 (1261) de o zamanın en önemli maden yataklarından olan Keban ve Ergani madenlerine başmühendis tayin edilmiş (6) fakat çok fazla kalmadan 1847 de yeni teşkil olunan erkânî harp zabıtlığına geçirilmiştir. Bu suretle yedi sekiz yıl maden ocaklarında çalışarak pratik bilgisini artıran ve tam istifade edilecek, memleketin iktisadî kalkınmasında işe yarayacak tesisleri yapabilecek bir hale gelen Edhem bey meslekini bırakıp idarî ve siyasî hayata atılmıştır. Bundan sonra hariciye, ticaret, maarif, nafia, dahiliye, adliye nazırlıklarında bulunmuş ve Midhat paşanın yerine sadrazam olmuştur.

Tanzimat meclisi vâlâ azalığı, meclisi maarif, şu'rayı devlet aza ve reisliklerinde, sefirliklerde bulunmuş ve bir çok konferanslara murahhas olarak iştirak etmiştir 1893 (2 ramazan 1310) da vefat etmiş, Üsküdar'daki Mihrimah sultan (iskele camii) camiinin avlusundaki türbeye götürülmüştür. 7)

İbrahim Edhem paşanın biografisinden bahsedenler kendisinin siyaset sahasında pek muvaffak olmadığını fakat müspet ilim alanında büyük hizmetlerde bulunduğunu kabul ederler. Meselâ oğlu Halil Edhem, babasının hal tercümesinde (8) "İbrahim Edhem paşa siyasette muvaffak olmuş vüzeradan sayılmaz. Fakat Türk hars ve irfanına hizmeti büyük ve müteaddiddir" der.

Sicilli osmani'de de "Rumca ve Fransızcaya aşına ve ülümü hikemîyeye vâkıf" olduğu yazılıdır. (9) Paşanın sağlığında vücuda getirilen büyük an-

6) Edhem paşanın maden ocaklarındaki çalışmalarından ve buralarda yaptığı işlerden ancak salnameler vasıtasıyla bilgi edinmekteyiz. Meselâ Elaziz salnamesinde Keban madeninin öneminden ve Edhem beyin müdürlüğünden kısaca bahsetmektedir.

7) Bu camiin avlusunda bulunan türbe mermerden yapılmış olup halen çocuk bakımevi olan medrese ile camii arasındadır. Türbenin tavan ve tabanı çökmüş, sıvaları dökülmüş bir vaziyette olup içinde ailesine ait beş mezar vardır.

8) Osman Nuri: İstanbul Şehreminileri. S: 260, 1928, İstanbul.

9) M. Süreyya: Sicilli Osmanî. Cilt: 4, S: 845, İstanbul

silopedi'de bilhassa maden işlerinde ihtisas yaptığını ve bilgisini artırmak için Fransa, İsviçre ve Almanya'nın muhtelif bölgelerinde dolaştığını ve ehemmiyetli madenlerde bulunduğunu yazmaktadır. (10)

Edhem paşanın müspet ilimler alanında yaptığı işlerin başında: 1872 yılında İstanbul rasathanesinde, reisliği altında yapılan tecrübeler nazaran yerçekimi kıymetinin 980, 24 Cm/sec² ve bir metrelik pandülün periyodu'nun da 0, 99 319 m. olduğu ilk def'a tesbit edilmiş (11) ve bu buluşlar rasathanenin 1873 yılına mahsus neşrettiği salnameye yazılmıştır.

Bundan başka o zamanlarda memleketde kullanılmakta olan ölçülerin değiştirilip bugün kullanılan metrik sistemin kabul edilmesini ilk defa ileri sürmüş ve bu vadiye kitap ve nizamnameler yayınlamıştır. (12) Hervedense bu nizamnameler tatbik edilmemiş ve ancak cumhuriyet devrinde bu sistem kullanılmıştır.

Türkiyenin ilk ilmi cemiyetlerinden olan (13) ve Münif efendi (paşa) tarafından kurulan "cem'iyeti ilmiye'nin yayınlamış olduğu "mecmuai fûnûn'da" "medhali ilmi jeoloji ve ilmi maadin" (14) isimle bir seri makale neşretmiştir. Yeni ilimlerin memlekette yayılmasına ve gelişmesine büyük hizmeti olan bu mecmuanın 2-34 sayıları arasında, madenlere ve jeolojiye dair, toplamı 165 sayfa tutan enteresan makaleler yazmıştır. 1862/1284 yılları arasında 47 sayı çıkan bu mecmuada tabii ve sosyal ilimlere aid, o zaman için yeni, bir çok konular (15) basit bir şekilde ve açık bir dille anlatılmıştır.

10) *Grand Dictionnaire Universel du XIX'e Siècle*, V: 7, P: 190, 1870 Paris.

11) *Rasathane müdürü sayın H. Kemal ERKMAN'dan aldığım malûmata nazaran:- bugün yapılan ölçülere göre yerçekim : 980,295 cm/sec² ve bir metrelik pandülün periyodu da : 0,995 bulunmuştur. Rakamlara dikkat edilecek olursa zamanına göre neticelerin çok iyi olduğu kolayca anlaşılır.*

12) *Mesahat ve ekyâl ve evzani a'sârîye* (6, sayfa 261).

13) *Türkiye'nin ilk ilmî cemiyeti İsmail Ferruh, Şanizade Atâullah efendilerle Melekpaşazade Abdülkadir bey tarafından kurulan "Beşiktaş Cemiyeti İlmiyesidir". İkinci-si, yukarıda kısaca bahsettiğimiz, "Cemiyeti İlmiyeyi Osmaniye" ve üçüncüsü de "Cemiyeti Tedrisiye-i İslâmiye" dir. (Tahir OLGUN ve Mehmet İzzet'in Bilgi yurdu mec. Sayı: 1-3, 1936, İstanbul.) Bana bu malûmatı vermek lütfunda bulunan muhterem hocam Tahir OLGUN'a sonsuz teşekkür etmek benim için bir vazifedir.*

14) *Tanzimattan evvel ve sonra ve hattâ yakın zamanlara kadar arz kabuğundan bahseden ilme, "ilmitabakatül arz" adı verilirdi. Bu gün ise "jeoloji" denilmektedir. Aynı kelimenin bugün kullanılan şekilde, Edhem paşa tarafından o zamanlar kullanılmış olması ilim dili ve terimleri bakımından önemlidir.*

Bunlardan başka Abdülmecid zamanında açılan encümeni danış'a âza seçilmiş ve 1279 yılında darülfünûnda halka mahsus olmak üzere verilecek derslerin tertip heyeti reisliğinde bulunmuştur.

Memleketde müsbet ilimlerin yayılmasına yazı ile yardım ettiği gibi ilk açılan Darülfünûna ve Darülşafakaya (18) jeoloji dersleri için lüzumlu olan numune ve koleksiyonlar hediye etmekle de maddeten hizmet etmekten geri kalmamıştır,

Kemal ERGUVANLI

(15) AKYOL, İ. H. : *Tazimat devrinde bizde coğrafya ve jeoloji. Maarif mat. 1940 İstanbul.*

(16) LEVENT, A. S. : *Türk dilinde gelişme ve sadeleşme safhaları. T. D.K. yay. D. 31 1949, Ankara.*

(17) Müinif (paşa) : *Darülfununda dersi am kuşadı. Mec. Fünun. Sayı: 6, 1279, İstanbul.*

(18) *Cemiyeti Tedrisiyei İslamiye salnamesi, sayfa: 163, 1332, İstanbul.*